

„NEREPTEJ, ŽE VYROSTL JSI BEZ VLASTI...“

TRANSFORMACE „RUSKÉHO EMIGRANTA“ DO ROLE „SOVĚTSKÉHO ČLOVĚKA“ V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

IRINA ŠULC

Úvod

V současném českém veřejném a částečně i v akademickém diskurzu, se objevuje teze o zániku ruské emigrace v Československu s příchodem Rudé armády v roce 1945 a deportací ruských emigrantů do Gulagu.¹ Vezmeme-li protisovětský politický charakter jako kritérium pro existenci ruské emigrace v Československu, pak lze výše uvedenou tezi považovat za správnou, nelze však opomenout další obecný vývoj. Pokusíme se dokázat, že ruská emigrace, respektive lidé, kteří ji tvořili, v prvním poválečném desetiletí v Československu fakticky nezanikla. Na základě konceptů komplexity a autopoietických systémů od Niklase Luhmanna lze konstatovat, že se ruská emigrace pod vlivem globálního a lokálního politického dění a diferenciací vnitřní struktury samoreprodukovala v jiném, a to v sovětském rámci. Z této perspektivy postavení ruské emigrace v Československu v poválečném období dosud zkoumáno nebylo.

Při zpracování této studie autorka vycházela především z českých archivních pramenů, a sice archivních časopisů v ruštině jako „*Izvestija Komiteta sovetских*

1 Např. Jini Rusové. [online]. 21. 6. 2021. Dostupné na <https://ct24.ceskatelevize.cz/archiv/1256762-jini-rusove> [cit. 10. 4. 2023]; Rozhovor o ruské meziválečné emigraci v Československu. [online]. Aktualizováno: 04. 12. 2019. Dostupné na https://www.mzv.cz/moscow/cz/vzajemne_vztahy/historie_cesko_ruskych_vztahu/rozhovor_o_ruske_mezivalecne_emigraci_v.html [cit. 10. 4. 2023]; Hašková, Dana: Meziválečná ruská emigrace a SLÚ. Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Vydání 1., 2019; Kopřivová, Anastazie: Střediska ruského emigrantského života v Praze: (1921–1952). Praha 2001, s. 83–88. Některými aspekty života ruských emigrantů po roce 1945 se zabývala Devátá, Markéta: Ruští a ukrajinští emigranti-slavisté na českých vysokých školách po únoru 1948. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2004, vol. 53, iss. X7, s. [83]–90. I. Savický však „*umírání*“ emigrace přičítá dvěma příčinám: přirozenému fyzickému úbytku a zmizením emigrace jako sociálně-psychologického jevu, který nastal v důsledku asimilace od 30. let 20. století. Viz Savický, Ivan: Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách. Praha, Academia 1999. s. 224–231.

graždan v ČSR² a „V novuju žizn': dvuchnedel'nyj žurnal – organ Komiteta sovetkich graždan v ČSR“.³ Pak k jednotlivým osobám byly prozkoumané dokumenty z fondu Policejního ředitelství Praha II – všeobecná spisovna Národního archivu a ke spolkům Spolkový katastr Archivu hlavního města Prahy. Vlastní rešerše ve fondech Národního archivu zatím nepřinesla žádné výsledky. Autorka se zatím nezabývala vyhledáváním materiálů na téma povalečné ruské emigrace v Archivu bezpečnostních složek. Badatelka se také snažila o rešerše pramenů v ruských archivech. K tomuto tématu byly ve Státním archivu Ruské federace (Государственный архив Российской Федерации) nalezeny Dokumentační materiály Komise prezidia Nejvyššího sovětu SSSR pro posouzení otázek přijetí, odnětí a zbavení občanství SSSR za léta 1938–1950.⁴ Seznam je však řazen abecedně a identifikovat ruské emigranty z Československa není možné, neboť není uvedena země, kde se emigrant zdržoval. Rovněž nelze tvrdit, že by tento seznam byl úplný.⁵ Ve stejném fondu se nachází korespondence ve věcech přijetí do sovětského občanství a zbavení sovětského občanství pro osoby žijící v Československu, která může pravděpodobně poskytnout více informací.⁶ Případně bude pro výzkum tématu zajímavý také dokument o vzájemném vypořádání s občany, kteří se přestěhovali z Československa do Ukrajinské SSR⁷ a dopis A. I. Mikojana Ústřednímu výboru Všesvazové komunistické strany bolševiků (Stalinovi) se zprávou o cestě do Československa.⁸ Existuje možnost objednat si kopie dokumentů z archivu a obdržet je elektronickou poštou, ale zatím brání nám v tom jejich celková cena a zákaz přeshraničních plateb do Ruska. Ruský historik V. N. Zemskov⁹ ve svém

2 „Izvestija Komiteta sovetkich graždan v ČSR.“ Praha: Kul'turno-prosvetitel'naja komissija, 1949. № 1–7/1949 uložených v Slovanské knihovně v Praze.

3 „V novuju žizn': dvuchnedel'nyj žurnal – organ Komiteta sovetkich graždan v ČSR“, č. 1–8/1949, č. 1–12/1950, č. 1–5/1951, č. 1/1952, uložených v Moravské zemské knihovně v Brno a ve Vědecké knihovně v Olomouci.

4 Государственный архив Российской Федерации (dále ГАРФ), Ф. Р 7523. Оп. 59. Верховный Совет СССР. Документальные материалы Комиссии Президиума Верховного Совета СССР по рассмотрению вопросов приема, выхода и лишения гражданства СССР за 1938–1950 гг. (dále Ф. Р 7523. Оп. 59).

5 Podařilo se dohledat online odkaz na spis Mariny Tilly, pravděpodobně manželky Georgije Tillyho, a jejího syna Sergeje, narozeného v roce 1939. Blíže ГАРФ, Ф. Р 7523. Оп. 59. Д. 5634. Д/ н.: СГ-1/1748сс. Даты: 21 мая – 8 апреля 1952.

6 ГАРФ, Ф. Р 7523, Оп. 59. Д. 1134.

7 ГАРФ, Ф. Р 5446 Совет Министров СССР (dále Ф. Р5446), Оп. 50. Д. 2602. Даты: 30. 3.–26. 6. 1948.

8 Tamtéž, Оп. 120. Д. 994. Август–сентябрь 1951.

9 Zemskov, V. N.: „Returnees“ and „Defectors“ (The fate of Soviet displaced persons in 1945–1955). Izvestia of Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences č. 15(1), 2013, s. 103–113. [In Russ].

výzkumu poválečné repatriace sovětských občanů odkazuje na dokumenty z fondu GARF Rada ministrů SSSR.¹⁰ Další ruský archiv RGASPI (rusky РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории) zatím na naši žádost nedohledal prameny k tématu ruské menšiny po roce 1945, ani k činnosti Komitétu a Klubu sovětských občanů a reemigraci do SSSR.¹¹

Ruská emigrace v kontextu poválečných dějin Československa

Geopolitická „hra o Prahu“,¹² která byla ukončena osvobozením hlavního města 9. května 1945 Rudou armádou, u jedné části ruské emigrace vyvolala euforii, ovšem definitivně zbavila druhou část emigrace ostře vystupující proti Sovětskému svazu, naděje, že se Československo dostane pod americký vliv. Tato skutečnost přiměla řadu emigrantů utéct do americké nebo britské okupační zóny západního Německa, Itálie nebo Rakouska. Byli mezi nimi ti, kteří kolaborovali s Němci za Protektorátu, i ti, kteří se domnívali, že příchod Rudé armády do Československa pro ně znamená zatčení za ozbrojený odpor během ruské občanské války nebo protisovětskou činnost po ní. Po osvobození pro ty, kteří nestihli utéct, a to se týkalo nejen ruských emigrantů, ale i místních, začalo tzv. „období vyřizování účtů“. Odplata, která se konala v Československu v prvních poválečných dnech a které se říkalo „retribuce“, měla v mnoha ohledech ostřejší průběh než v ostatních evropských zemích: „S ohledem na ustanovení, podle něhož se rozsudky smrti vykonávaly do tří hodin, bylo v českých zemích popraveno skoro tolik obviněných jako ve Francii, mající čtyřikrát tolik obyvatel.“¹³

Sovětský svaz jako vítězná velmoc se v tomto období soustředil na československém území na „vlastní lidi“, tj. emigranty a příslušníky Ruské osvobozenecké armády (dále ROA), tzv. vlasovce. Bezprostředně po osvobození vojáky Rudé armády bez soudu popravili 185 vlasovců, kteří po ústupu svých jednotek

10 ГАРФ, Ф. Р 5446, Совет министров СССР. Оп. 86а, Дд: 1, 2, 3, 4, 5. Tyto dokumenty jsou v současné době utajované.

11 Byly zkontrolovány: inventáře Mezinárodního informačního oddělení Ústředního výboru Vše-svazové komunistické strany bolševiků (Ф.17. Оп.128. Дд. 89, 105, 663, 1018) a Komise pro zahraniční politiku Ústředního výboru a Komise pro styk se zahraničními komunistickými stranami (Ф. 17. Оп. 137. Дд.16, 17, 272, 608) za léta 1944-1953, které obsahují dokumenty o vztazích SSSR a Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu s Československem a vedením Komunistické strany Československa. RGASPI. č.j. 3769 [zapros@rgaspi.org]. Message to: irina.sulc@gmail.com. 31. května 2023 15:09 [cit. 10. 10. 2023].

12 Podrobně viz Voráček, Emil a kol.: V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948. Historický ústav, Praha, 2019, s. 441, 482.

13 Balcar, Jaromír: Tanky pro Hitlera, traktory pro Stalina: Velké podniky v Čechách a na Moravě 1938–1950. Přeložil Aleš Valenta. Praha: Academia, sv. 40, 2022, s. 281–282.

zůstali v Praze na nemocničních lůžkách.¹⁴ Tento masakr byl vykonáván, jak se tehdy říkalo „*podle zákonů válečné doby*“. Zatýkáni emigrantů sovětskými bezpečnostními složkami SMERŠ začalo v Praze již 11. května 1945. O možném zatčení mnoho emigrantů vědělo, zvěsti přicházely například z dříve osvobozených oblastí Slovenska. Československé vnitřní bezpečnostní složky byly buď nečinné, nebo dokonce emigranty pomáhaly zatýkat, a to bez ohledu na jejich československé občanství. Jedním z důvodů pro to mohla být skutečnost, že někteří ruští emigranti byli podezřelí z napojení na německé speciální služby a jejich spolky se dostaly do hledáčku československých bezpečnostních složek. Jak poznamenávají Hubený–Kruglová: „*různí kolaboranti s nacistickými okupanty Československa z řad ruské a dalších emigrací pak mohli vést k tomu, že po druhé světové válce nebyla emigrantům, třebaže s československým státním občanstvím, poskytnuta tak energická úřední pomoc, která by je bývala dříve dostala z moci sovětských bezpečnostních složek*“.¹⁵

Mezi zatčenými byly tak významné osobnosti jako Sergej Vojcechovskij, jeden z vůdců Bílého hnutí a posléze generál Československé armády, Pjotr Savickij, bývalý bělogvardějský důstojník a jeden ze zakladatelů eurasijského hnutí, Vladimír Rafal'skij, konzul kolčakovské vlády v ČSR, Alfred Bem, historik dějin literatury a aktivní člen emigrantské komunity, Sergej Maslov, vůdce hnutí Křesťanskaja Rosija a další.¹⁶ Z československé strany se poválečné čistky moh-

14 Jejich masové hroby se nacházejí na pravoslavném úseku Olšanských hřbitovů v Praze. (Pozn. autorky).

15 Hubený, David – Kruglová, Naděžda: Pohled československých vnitřních bezpečnostních složek na ruskou emigraci v meziválečném období. *Historica Olomucensia* 56, 2019, s. 185–198.

16 Po sametové revoluci se nově vzniklý spolek potomků ruských emigrantů „*Oni byli první...*“ (mysleno první oběti komunistů) pod vedením Vladimíra Bystrova začal zabývat shromažďováním svědectví o sovětských represích na území Československa. Bystrov posléze vydal několik rozsáhlých publikací k této problematice (např. Bystrov, Vladimír – Bubeníková, Miluša – Kopřivová, Anastazie – Šrámek, Pavel – Vacek, Jiří: *Z Prahy do Gulagu, aneb, Překáželi*. V Praze: Bystrov. Přátelů národní knihovničky, sv. 1, 1999). Díky jeho výzkumů a také zjištěním badatele Vladimíra Pomortzeffa bylo doposud identifikováno 266 jmen ruských emigrantů, kteří byli v důsledku poválečného zásahu SMERŠ a NKVD zatčeni. Vova Pomortzeff. Čj. 5755787652147596 [pomortzeff@gmail.com]. Message to: irina.sulc@gmail.com. 7. ledna 2024 21:52. [cit. 10. 1. 2024]. Osobní komunikace. Sovětské soudy v návaznosti na sovětské zákony té doby ukládaly emigrantům tresty od 5 do 10 let s odpýkáváním v pracovních lágrech GULAG. Skutečností je, že některým emigrantům se podařilo zatčení vyhnout nebo byli po zatčení propuštěni. Důvody byly různé: včasné varování, úplatkářství, prokázaná nevina. Nutno dodat, že část emigrantů se po skončení trestu vrátila do Československa ke svým rodinám, které o to usilovaly během celého období věznění, např. Pjotr Savickij (1895–1968). Návrat emigrantů do ČSR probíhal v polovině 50. let. Někteří však zůstali v Sovětském svazu, jako např. Dmitrij Brunst (1909–1970), jiní zmizeli beze stopy, jako např. Alfred Bem (1886–1945?), a další zemřeli v lágru, jako např. Sergej Vojcechovskij (1883–1951). Začátkem 90. let byla v Ruské federaci většina odvečených a odsouzených rehabilitována.

ly týkat například ruských inženýrů nasazených za protektorátu v průmyslu. Avšak v jejich pronásledování nešlo o národnost. Stejně jako ostatní je mohla dohnat jejich sociální stigmata – buržoazní původ a protikomunistická emigrantská minulost.¹⁷

Československo, které bylo ze všech evropských zemí nejvíce zasažené nacistickou okupací, za podpory vítězných států na postupimské konferenci a v reakci na německou agresivní politiku realizovalo odsun Němců ze svého území. Tímto ukončilo staletí trvající „*konfliktní společenství*“.¹⁸ Na odsunech se podíleli také českoslovenští komunisté, kteří si během války „*osvojili koncepci osvobození republiky jako národního státu Čechů a Slováků bez ‚cizích elementů‘, zejména Němců a Maďarů*“.¹⁹ Oběma této politiky se potenciálně mohli stát i ruští emigranti německého původu. Například koncem roku 1946 bylo provedeno dotazníkové šetření k odsunu ruského emigranta a etnického Němce Alexeje Kista, který však již v listopadu 1946 získal sovětské občanství, ale i během svého emigrantského působení se hlásil k ruské národnosti, takže odsun v jeho případě se nekonal.²⁰ Dodáme, že v roce 1945 začal velmi intenzivní proces repatriace sovětských občanů, kteří se během druhé světové války ocitli mimo SSSR v důsledku odvezení na nucené práce do Německa nebo protože dobrovolně odešli s Němci.²¹ Násilná repatriace z ČSR do vlasti (v té době již Ukrajinské SSR) se týkala taktéž obyvatel Podkarpatské Rusi, odtrhnuté od ČSR v roce 1946 na základě dohody mezi SSSR a ČSR ze dne 29. června 1945, kteří pobývali na českém a slovenském území, a také dobrovolného návratu českých a slovenských optantů do ČSR. V roce 1946 taktéž probíhal proces reemigrace volyňských Čechů. Bylo to období nového přerozdělení Evropy, které způsobilo změnu státních hranic a různosměrné procesy přesídlování určitých skupin lidí, což vyžadovalo od států, které se ocitly v sovětském pásmu, dbát na ochraně svých občanů od kapitalistického vlivu. Na druhou stranu, již v březnu roku 1946 Winston Churchill přinesl do globálního politického slovníku klišé „*železná opona*“, čímž ohlásil začátek tzv. studené války.

Bezpečnostní problematika se stala jedním z hlavních témat poválečného Československa, jenže nekomunistické strany ji podcenily. Komunisté ji naopak

17 Balcar, J.: Tanky pro Hitlera, s. 291.

18 Křen, J. cit. podle Balcar, J.: Tanky pro Hitlera, s. 281.

19 Vojtěchovský, Ondřej: Soudruzi nebo vetřelci? O životě emigrantů do Československa na příkladu jugoslávské emigrace. Paměť a dějiny. XI 3, 2017, s. 24–32.

20 Národní archiv (dále NA), Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, 1941–1950, sign. K1862/5, kart. 5146.

21 Nejmasovější a neznámější bylo vydání kozáků, kteří kolaborovali s nacisty, provedené spojenci 1. června 1945 v rakouském Lienzu. Velitel kozáckých vojsk, generálporučík SS Helmut von Pannwitz sdílel osud kozáků. (Pozn. autorky).

uchopili a velice intenzivně začali získávat pozice v bezpečnostním resortu.²² Pro to měli možnost provádět „čistky“ mezi emigranty i po odchodu Rudé armády. Ruští emigranti jako reakcionáři byli pro české komunisty terčem útoků již od dob první republiky. V roce 1946 na vzestupu prosovětských a prokomunistických nálad, vyhráli komunisté parlamentní volby v ČSR. V té době byla komunistická strana po sovětském vzoru internacionální a přijímala do svých řad „pokrokové cizince.“ Ruští emigranti této příležitosti využili. Vstup do komunistické strany mohl odstranit řadu nevhodných otázek o minulosti emigrantů a upevnit jejich současné postavení, např. v zaměstnání, a tak značně přispíval k zachování osobní bezpečnosti. Často, jak uvidíme dále, hrál stejný motiv roli ve snaze získat sovětské občanství. S přijetím nové ústavy v roce 1948 byl vstup cizinců do strany zakázán.²³ V důsledku převzetí moci začali komunisté s restrukturalizací celé státní správy a sociální struktury podle sovětského vzoru. Proběhla pozemková reforma, znárodnění, a v roce 1953 byla provedena měnová reforma, která vedla ke zbídačení obyvatelstva. Celkový ekonomický stav země se zhoršoval a způsoboval nespokojenost, což na každodenní úrovni čas od času odnášeli místní Rusové jako představitelé národa, jehož sociální model Československo následovalo. Kromě toho v 50. letech začaly politické procesy podobné těm sovětským z 30. let a pokračovaly téměř deset let. Státní bezpečnostní složky měly za úkol identifikovat organizované skupiny „třídních nepřátel“ a vymýšlet odstrašující procesy. Bývalí emigranti byli skvělým cílem.²⁴

V souvislosti s výše uvedeným lze konstatovat, že období konce války a poválečné období pro ruské emigranty nebylo nijak zvláště příznivé a pro některé vysloveně nebezpečné. Emigranti se museli rozhodnout, jakou strategii chování v této

22 Kalous, Jan: Nový, či staronový bezpečnostní aparát? Sbor národní bezpečnosti na scéně. In: Kalous, Jan – Zeman, Pavel (Eds.): 1945. Konec války a obnova Československa. ÚSTR: Praha 2018, s. 236–248.

23 Vojtěchovský, O.: Soudruzi nebo vetřelci?, s. 27.

24 Příkladem je rozporuplný příběh emigranta Vladimíra Hejmovského. Podle jednoho zdroje se za války účastnil protifašistického odboje ve skupině kapitána Hlaváče. Hejmovský se proslavil, když v roce 1951 ve věku 59 let vyhrál dostih ve Velké pardubické. Následujícího roku byl však před dostihem předvolán orgány československé státní bezpečnosti k výslechu, při kterém zemřel. Podle oficiální verze vyskočil z okna, podle neoficiální verze byl při výslechu zavražděn. Databáze ruských emigrantů v meziválečném Československu [online]. Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i. Dostupné na <https://www.slu.cas.cz/cs/hejmovsky-vladimir-alexandrovic-1356> [cit. 3. 8. 2024]. Jiný zdroj uvádí, že Hejmovský byl vyšetřován kvůli své emigrantské protibolševické minulosti, například z období, kdy působil jako instruktor v ruském vlasteneckém táboře Vítěz. Podle dalšího ruského emigranta M. Kovina měl Hejmovský za války verbovat ruské emigranty do německé armády. Podrobně viz Kaleta, Petr: Ruský sport v Československu od počátku první republiky do padesátých let 20. století. Brno: Masarykova univerzita, 2021, s. 143–151.

nové situaci zvolit. Znebejánek vysvětluje životní výběr tak, že aktér v přítomné situaci věnuje pozornost určitým aspektům dané situace a ne jiným a interpretuje je určitým způsobem na základě individuální identity, která je sycena minulými zkušenostmi daného jedince.²⁵

Životní strategie

Ještě před válkou nebylo pro nikoho v ruské emigraci tajemstvím, že určitá část měla k SSSR loajální přístup a někteří si ponechali z praktických nebo jiných důvodů sovětské pasy i po vyhnání z vlasti. K nim patřil například poslední tajemník Lva Tolstého Valentin Bulgakov. Uznání SSSR, postupné omezování financování ruské pomocné akce a její transformace na sociální pomoc chudým, způsobily u části ruské emigrace frustrační náladu. Mezi některými emigranty panovalo zklamání západním buržoazním systémem. To, že někteří z nich pomýšlejí na návrat, bylo patrné již před začátkem války. „*Namísto tradiční stranicko-ideologické konfrontace došlo k novému dělení jejich [skupiny emigrantů] řad: na ty, kteří zůstávají v zahraničí, a na ty, kteří jsou zralí na návrat – na ‚navrátilce‘. Ruská emigrace v Praze sledovala se zvláštní pozorností cesty krajanů: ať už vedly k pravoslavnému kostelu – kostelu sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí a ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie na Olšanském hřbitově – nebo k sovětskému zplnomocněnému zastupitelstvu na Vile Tereza.*“²⁶ Loajalitu k SSSR projevovali především emigranti levého smýšlení, kteří podporovali svržení monarchie, ale s bolševiky se rozešli v názoru na podobu budoucího systému. Například v roce 1938 byl založen „*Kulturně-osvětový spolek Maxima Gorkého v Praze*“ (byl nástupcem spolku „*Sojuz sovětskoj rodiny*“ z roku 1934), jehož předseda, pedagog Ruského gymnázia a autor několika rusko-českých slovníků Vasilij Timofejevič Gontar²⁷, obnovil činnost spolku v roce 1945 a již v roce 1946 společně s jinými emigranty založil spolek „*Svaz Sovětská Vlast v ČSR*“.²⁸

25 Znebejánek, František: Mezi konfliktem a kooperací: jednotná teorie konfliktu a kooperace. Praha: Sociologické nakladatelství. Studie, sv. 95, 2013.

26 Magidova, Marija: Pod znakom katalogov i materialov k... V. N. Tukalevskij i russkaja kniga za rubežom 1918–1936 gg. Symposium. Národní knihovna České republiky – Slovenská knihovna. Praha, Sankt-Peterburg, 2016, s. 641. [In Russ.].

27 Gontar', Vasilij Timofejevič (ed.): Kapesní slovník rusko-český. Praga 1941, 472 s; Gontar', Vasilij Timofejevič – Vittorfová, T. V. (eds): Slovník česko-ruský. Praha 1945, 453 s; Gontar', V. T.: Knížka – pervinka dlja obučenija Čechov russkomu jazyku. I. izd. Praha: Orbis, 1946.

28 Hájková, Alena – Tomášek, Dušan: Poslední poprava v Terezíně. XYZ, 1988, s. 290–295. Za proktorátu se Gontarův ilegální protinacistický oddíl jmenoval „*Maxim Gorkij*“. V. T. Gontar' úzce spolupracoval s československými komunistickými antifašisty. Krátce před osvobozením Prahy byl zatčen gestapem, ale koncentrační tábor přežil. Jeho dlouholetý spolupracovník a také antifašista ukrajinský emigrant Emilian Romaněnko byl zatčen gestapem o tři týdny dříve a popraven v Terezíně těsně před koncem války.

Většina ruských emigrantů po válce neměla státní příslušnost. Své tzv. Nansenovské (uprchlické) pasy odevzdali československým orgánům k prodloužení v roce 1938 a zpět je již nedostali. Místo toho jako cizinci byli vybaveni německými doklady. Část emigrantů záměrně o československé občanství nežádala v naději na návrat do vlasti. Jiní emigranti zvolili cestu naturalizace: žádali o československé občanství a nabývali ho.

V důsledku války se více než 10,5 mil osob sovětské státní příslušnosti ocitlo mimo SSSR. Po válce zahájil SSSR v souvislosti s Jaltskými dohodami realizaci programu repatriace svých občanů. Proces repatriace v sobě kombinoval prvky dobrovolné, vynucené a nedobrovolné migrace. Záměrně v sobě zahrnoval navíc proces reemigrace.²⁹ Podle Postupimské dohody každý, kdo měl sovětské občanství před 1. zářím 1939, musel být navrácen do SSSR, ale staré emigrace se toto rozhodnutí netýkalo. I když v úvahu je třeba brát i nepříliš patrný faktor československého vlivu na tyto procesy. Jak poznamenává Zemskov, i v zemích, kde stála sovětská okupační vojska (Polsko, Československo atd.), měli zájem na „očistě“ od „cizích elementů“.³⁰ V letech 1945–1946 se to týkalo bývalých sovětských občanů, kteří se během války ocitli na území Československa, ale nelze však vyloučit, že v pozdějších letech vytěsnění se mohlo nepřímou, ale vztahovat i na bývalé emigranty.

Pro emigranty (přestože toto slovo se oficiálně nepoužívalo), kteří sovětské občanství před válkou neměli, SSSR vydával vyhlášky o jeho navrácení (postupně pro různé státy). Zpět do vlasti se každopádně mohlo pouze se statusem sovětského občana. Dne 5. října 1946 Prezidium SSSR vydalo Dekret o navrácení sovětského občanství bývalým státním příslušníkům Ruského impéria a osobám, které sovětské občanství ztratily a jejich dětem, které se zdržovaly na území Československa. Na obnovení občanství jim byly poskytnuty necelé tři měsíce. Do 1. ledna 1947 bylo nutné doložit důkazy potvrzující příslušnost k Ruské říši nebo případně zaniklé sovětské příslušnosti. Po uplynutí této lhůty museli žadatelé projít běžnou procedurou pro získání sovětského občanství. Ovšem lhůta pro podávání žádosti byla prodloužena. Pro emigranty, kteří nebyli loajální k SSSR a nevěřili v nový a spravedlivý vývoj sovětské společnosti, ale skrývali jej, mohla krátká doba rozhodování a strach z totalitních praktik a vlastního osudu sehrát rozhodující roli při získávání sovětského občanství. Na druhou stranu, bylo mnoho těch, kdo upřímně vítal příchod vítězné Rudé armády do Československa a uvěřil v přednost socialistického systému. Především však změnili názor na SSSR. Po vítězství nad nacisty tak v jejich chápání byla obnovena kontinuita ruských dějin, což bylo velmi důležité.

29 Ablazhej, N. N.: Re-emigration programme of the USSR in the second half of the 1940s. *Perm University Herald. History*. 32 (4), 2018, s. 116–124. [In Russ.].

30 Zemskov, V. N.: „Returnees“ and „Defectors“, s. 106.

Sovětský svaz a jeho zahraniční zastupitelství měly zájem na co nejmasivnější sovětizaci a pasportizaci bývalých poddaných Ruské říše, na jedné straně proto, aby demonstrovaly atraktivitu svého socialistického modelu, který porazil německý nacismus, na straně druhé bylo neméně důležité zabránit vzniku nové protisovětské emigrace v zahraničí, kterou by mohli vytvořit tzv. přeběhlíci³¹ a starousedlíci z řad ruské předválečné emigrace by je mohli podpořit. Udělení sovětského občanství tak probíhalo bez zbytečných byrokratických procedur a mělo skupinový charakter: první pasy byly vydány k výročí Říjnové revoluce (VŘSR), tzn. do měsíce po zveřejnění Dekretu o navrácení sovětského občanství. Nepochybně proto, že proces pozorovala skupina, která z principiálních důvodů nechtěla být spojována se sovětskou přítomností, ale která z různých důvodů zůstala v Československu. Hned po válce se tito lidé se shromažďovali kolem spolku „*Russkij očag*“ nebo pravoslavného chrámu. Mnozí z nich již zpravidla měli československé občanství a žili ve smíšených manželstvích. Svou budoucnost spojili s Československem a jeho sociokulturním prostředím a navenek projevovali loajální postoj k jeho politickému směřování. Představitelé této skupiny se marně snažili obnovit své předválečné společenské aktivity, ať už odborné nebo zájmové.³² Další skupinou, jak jsme zmínili výše, byli uprchlíci na Západ, kolaboranti a také ti, který nestihli uprchnout před příchodem Rudé armády a utíkali z Československa již v poválečném období. Jejich orientace na západní země se formovala dlouho před příchodem Rudé armády do Československa, dokonce i během občanské války a intervence. Je běžné, že krizová situace vyvolává rozhodnutí, která v sobě aktér již má, i když si je nemusí dopředu uvědomovat. Vzhledem k tomu, že činnost této skupiny byla protisovětského charakteru, posléze vzbudila zájem politického tábora, který jejich politickou a kulturní činnost podporoval. Například publicistická činnost ruských emigrantů vytvořila v době studené války základ americké sovětologie.³³ Zní to paradoxně, ale udržet si „*ruskost*“ v zahraničí bylo mnohem snazší v kapitalistickém systému než v socialistickém. Ten jim nabízel pouze „*sovětskou identitu*“.

Klub sovětských občanů

Emigranti se po válce začali organizovat téměř okamžitě. Například, Vasilij Timofejevič Gontar', Vasilij Alexandrovič Petrov, Alexandr Fjodorovič Těrechov

31 Zemskov, V. N.: K voprosu o repatriacii sovytskich graždan 1944–1951 gody. *Istorija SSSR* 4, 1990, s. 26–41. [In Russ.].

32 Československé ministerstvo vnitra během 50. let postupně uzavíralo ruské spolky z období první republiky, např. Jednota pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a pro ochranu a udržování jejich hrobů v Československu bylo zrušeno v roce 1951. Po roce 1951 byla registrována sdružení podporující komunistickou vládu. (Pozn. autorky).

33 Povarnitsyn, Boris: Soviet Studies do sovětologii. *Bulletin of Perm University. Political Science* 1, 2012, s. 48–58. [In Russ.].

a Vladimír Vladimirovič Peremilovský ještě v roce 1946 založili spolek „*Svaz Sovětská Vlast v ČSR*“, který se dobrovolně rozešel v roce 1948. Na konci svého působení se ale spolek stal zakladatelem jiného spolku, a to „*Sdružení ruských výtvarných umělců v Čechách a na Moravě, odbočka Svazu Sovětská vlast v ČSR*“, avšak neustavil se v důsledku zániku hlavního spolku.³⁴ Ovšem po masové sovětské pasportizaci iniciativu přebíral sovětský konzulát. Bylo nutné připravit bývalé emigranty, nyní sovětské občany, na reemigraci z ideologického i praktického hlediska. Sovětský konzulát svěřil část této funkce Klubu sovětských občanů a jeho Komitétu. To znamená, že Konzulát koordinoval Komitét a ten koordinoval činnost Klubu. Sovětské velvyslanectví s klubem přímo nespolupracovalo, ale jeho zástupci se navštěvovali masové akce, většinou se sovětskou tematikou nebo za účasti sovětských hostů. Sovětští diplomaté se zajímali nejen o ruskou, ale i o ukrajinskou emigraci. Tedy se do Klubu sovětských občanů propojil i ukrajinský spolek „*Osvita*“, který „*už před rokem 1939 byl izolovaným seskupením prosovětsky orientovaných ukrajinských emigrantů*“.³⁵ „*Osvitě*“, jako prosovětské organizaci, bylo v roce 1946 československými úřady povoleno pokračovat ve své činnosti, jenže spolek „*v roce 1948 se usnesením dobrovolně rozešel s tím, že jeho členstvo vstoupilo do Klubu sovětských občanů a jmění bylo předáno velvyslanectví SSSR*“.³⁶

První plenární zasedání sovětských občanů se konalo na sovětském konzulátu v Praze v květnu 1947 za účelem zvolení devítičlenného Komitétu. Postupně vznikaly pobočky v Brně, Bratislavě a řadě okrajových slovenských měst.³⁷ Pražský Komitét se zpočátku „*tísnil ve dvou místnostech*“,³⁸ decentní prostor dostal až v srpnu 1948. Klub v Praze sídlil v ulici Na Příkopě 22, ve Slovanském domě. Prostory jsou velmi důležitou součástí aktivit jakéhokoli sdružení, ale zatím nelze určit, jak a za jakých podmínek Klub tyto prostory získal. Máme k dispozici pouze hlášení ze sovětského velvyslanectví do centrály: „*V současnosti ta část Rusů, která dodnes nemá z různých příčin občanství SSSR, nebo si o něj nechtěla zažádat, dále pracuje v bývalém spolku „Očag“. Ale sovětští vlastenečtí Rusové, kteří získali sovětské občanství, jsou mimo jakoukoliv organizaci. Snaha velvyslanectví organizovat cokoli, se neseťkává s úspěchem, protože nejsou peníze na pronájem zařízení (ro-*

34 Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), f. Magistrát hlavního města Prahy II. Spolkový katastr, sign. XXII/3207 a IX/1203.

35 Zilynskyj, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*, X-Egem 1995, s. 61.

36 Tamtéž, s. 68.

37 Kluby sovětských občanů jakož pobočky pražského Klubu byli založeny také ve slovenských městech Košice (předseda Tilly), Prešov (předseda Rjabinina), Banská Bystrice, Žilina (předsedy Lemeni, Korž), Komárno, Kremnica (předseda Petrič), Piešťany a Nové Město nad Váhom (předseda Titova).

38 „*Izvestija sovetskich graždan*“, č. 1, 1949.

zuměj budovy, místností), které stojí kolem 200 000 Kčs. Nechávat však tyto občany neorganizované a mimo vliv velvyslanectví nelze považovat za správné, a proto je nutné dát do rozpočtu položku na pronájem zařízení...“³⁹ Podle vzpomínek Natálie Laštovičkové (rozená Kuftina), Klub finančně podporoval její bratr po mamince Rafael [Jevreinov], ale po peněžní reformě přišel o úspory a vedení klubu ho vyhodilo, i když se měl stát předsedou. A dosadilo jistého Eduarda Bareše.⁴⁰

Sovětský klub měl své prostory na atraktivním místě a disponoval sálem pro slavnostní příležitosti, místnostmi pro kroužky a kurzy, bufetem a jídelnou. Financování taktéž bylo zajištěno členskými příspěvky, provozem bufetu a jídelny i prodejem vstupenek na akce. Výzdobu prostorů Klubu společně s dalšími umělci navrhl a provedl Nikolaj Bakulin, člen Svazu ruských výtvarných umělců v ČSR a jeho předseda v roce 1931.⁴¹ Formálně Klub sovětských občanů v ČSR byl v roce 1948 zaregistrován právníkem Eugenem Tarabrinym (také Jevgenij Vasiljevič Tarabrin), absolventem Ruské právnické fakulty, který byl v době protektorátu také právníkem. Je. V. Tarabrin se stal místopředsedou Klubu. Předsedou byl zvolen Vasilij Timofejevič Vasiljev, hutní inženýr, bývalý místopředseda Zemgoru, kozácký veřejný činitel a autor protibolševických článků v kozáckých časopisech, například: „Put' kazačestva“ v letech 1927–1928⁴². Tajemníkem se na krátkou dobu stal inženýr elektrotechnik, překladatel Aleksej Alexandrovič Kist, v roce 1949 ho nahradil Nikolaj Stěfanov. Je. V. Tarabrina ve funkci místopředsedy již v roce 1949 nahradila Asja Minajevna Mnacakanjan, která se se svým českým manželem do Československa přestěhovala ze SSSR po válce.⁴³ Po emigrantovi Veňjaminu

39 RGASPI Moskva, f. 87, spis 1126 b. (cit. podle Nosková 2018, č. 1, s. 51–64). Jak jsme se však dozvěděli z korespondence s uvedeným archivem, pod číslem 87 je v RGASPI veden fond M. Frunze, který zmíněný dokument ani jiné dokumenty na podobné téma neobsahuje. RGASPI. Čj. 3769 [zapros@rgaspi.org]. Message to: irina.sulc@gmail.com. 31. května 2023 [cit. 10. 10. 2023]. Osobní komunikace. V uvedeném odkazu autorky zřejmě došlo k překlepu.

40 Natálie Laštovičková. Paměť národa. Dostupné na <https://www.pametnaroda.cz/cs/lastovickova-natalie-1930>. [cit. 30. 4. 2023]. Ovšem ústní vzpomínky starousedlice se dostávají do rozporu s informacemi o Rafaelu Jevreinovovi, se kterými přicházel časopis Klubu Izvěstija sovětských graždan č. 7, 1949. Podle něhož R. Jevreinov byl vyloučen ještě v roce 1949 za špatné hospodaření v Klubu. Příběh rodiny Kuftinových je zajímavý i proto, že podle vzpomínek Natálie Laštovičkové se také chystali vrátit do SSSR, ale na radu sovětského konzula zůstali, dokud jejich dcera nedokončila školu, nicméně k odjezdu pak už nedošlo. Požádali o československé občanství a získali ho.

41 Янчаркова, Юлия. Чешская культурная среда и русские художники-эмигранты. Slavia, 80, 2011, č. 2–3, s. 289–302. [In Russ.]

42 Put' kazačestva: demokratičeskij kazačij organ: dvuchnedel'nyj žurnal. Charlamov, Vasilij Aki-movič, ed. Praha: V. A. Charlamov, 1927–1928. [In Russ.]

43 AHMP, f. Magistrát hlavního města Prahy II. Spolkový katastr, sign., IX/1205, kart. 417. Doplněno Databáze ruských emigrantů. Dostupné na <https://www.slu.cas.cz/en/tarabrin-jevgenij-vasiljevic-2319> [cit. 3. 08. 2024].

Sergejeviči Ozereckovském⁴⁴ vedla ediční politiku v časopisu. V. T. Vasiljev byl nahrazen J. A. Jakovenkem,⁴⁵ ale v oficiálních dokumentech spolku tato změna nebyla zaznamenána.

V roce 1951 spolek jako mnoho dalších vzhledem ke komunistické reformě zanikl⁴⁶, ale ještě před jeho oficiálním zrušením, byl registrován nový spolek „*Společnost sovětských občanů v Československu*“. Od roku 1954 v jeho čele stal Eduard Bareš, místopředsedou byl zvolen lékař Leonid Orechov, tajemnicí J. Mackievičová. K další změně ve vedení spolku pak došlo v roce 1957. Předsedou se stal inženýr Sergej Valerianovič Čegrincev, místopředsedou Jozef Gabaj. V roce 1960 ho vyměnili hned za dva místopředsedy, a to Nikolaje Dreyera⁴⁷, bývalého vychovatele na gymnáziu v Moravské Třebové a Nikolaje Vitcenka. Tajemníkem byl zvolen Ing. Jurij Borčevskij, dříve jeden z předních činitelů Svazu ruských inženýrů a techniků v Protektorátu Čechy a Morava.⁴⁸

Tyto permanentní změny ve vedení jasně ukazují, jak byla silná v Klubu konkurence, ale i přesto lidi něco muselo spojovat. Proto před badatelkou vyvstává logická otázka, kdo tvořil základnu Klubu na počátku jeho vzniku? Teoreticky se mělo za to, že klíčové aktéry této instituce muselo spojovat něco víc než nedávné získání sovětského občanství a plány na reemigraci. Předpokládáme, že šlo o emocionální prožitek společné minulosti v období sekundární socializace. Pro zjištění toho, jací aktéři tvořili základ Klubu, byly použity analyticko-syntetické a srovnávací metody. Seznam všech příjmení nalezených v časopisech Klubu sovětských občanů byl studován z hlediska biografických údajů, v důsledku čehož bylo zjištěno, že existovala

44 Ozereckovskij, Veňjamin Sergejevič (1888–po 1949) – jeden z plejády ruských vědců, které Lenin v roce 1922 vyhostil z Ruska. V exilu, nejprve v Berlíně a poté v Praze, se věnoval především redakční práci. Více Databáze ruských emigrantů. Dostupné na <https://www.slu.cas.cz/en/ozereckovskij-venjamin-sergejevic-2020> [cit. 3. 8. 2024].

45 Pravděpodobně, že se jedná o Georgije Jakovenka, též Jiřího „Alexe“ Jakovenka, syna ruského emigranta, bývalého diplomata, filozofa Borise Valentinoviče Jakovenka (1884–1949). Za Protektorátu Georgij byl aktivním členem protinacistické skupiny „*Přehledy*“, v roce 1944 byl zatčen gestapem a odsouzen k trestu smrti, před popravou jej zachránil konec války. Lvov, Konstantin. Meždu diktaturaj i demokratijej. [online]. 8. 11. 2019. Dostupné na <https://stg.old.urokiistorii.nppsatek.com/article/56015> [In Russ.] [cit. 3. 8. 2024]. V Archivu bezpečnostních složek (dále ABS je uložen fond H-407 Akce „*Jakovenko*“, který popisuje okupační a pookupační činnost osoby Jakovenko Jiří, nar. 15. 4. 1915. Průstudování tohoto fondu může výrazně přispět k získání nových poznatků při dalším bádání.

46 Zákon č.68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních.

47 Nikolaj Nikolajevič Dreyer byl jedním z emigrantů, které SMERŠ zatkl v květnu 1945, ale později je propustil. (Pozn. autorky).

48 AHMP, f. Magistrát hlavního města Prahy II. Spolkový katastr, sign.IX/1213, kart. 418. Doplňeno Databáze ruských emigrantů. Dostupné na <https://www.slu.cas.cz/en/borčevskij-jurij-georgij-semjonovic-1099> [cit. 3. 8. 2024].

určitá vazba mezi absolventy Ruského gymnázia v Moravské Třebové, kteří zde studovali v letech 1922 až 1928, a členstvím v Klubu. Například Boris Novgorodcev (syn Pavla Ivanoviče Novgorodceva, spoluzakladatele a prvního děkana Ruské právnické fakulty v Praze), Sergej Trailin (syn slavného donského skladatele Sergeje Trailina), Ariadna Ryžkovová (dcera pravoslavného duchovního Nikolaje Ryžkova), Georgij Tilly (syn plukovníka N. N. Tillyho, vedoucího pražského Komitétu pro osvobození národů Ruska – KONR) a další méně známé osobnosti. Kromě toho do Klubu patřili žáci a členové kroužků ruského gymnázia na pražské Pankráci. To vše svědčí o tom, že základnu Komitétu a Klubu tvořili absolventi ruských gymnázií, učitelé, současní studenti a jejich rodiče. Zkrátka lidé kolem ruského školství, zejména mimoškolních aktivit. To poslední je obzvláště důležité zdůraznit, neboť základem předrevoluční inovace ruského vzdělávacího systému, kterou s sebou emigranti přinesli a aktivně jej rozvíjeli, byla vzdělávací a klubová činnost v tzv. „*lidových domech*“. Jejich účelem byla masová mravní a duchovní výchova, jinými slovy, zaměřovaly se na rozvoj ruské identity.⁴⁹ Sekundární socializace získaná v ruských školách a během mimoškolních činností byla zaměřena na rozvoj vlastenectví, a přispěla tak k posílení primární socializace.⁵⁰ Toto se podle nás rozhodujícím způsobem podílelo na vytvoření jádra Klubu sovětských občanů neboli v emigrantském pojetí „*lidového domu*“. Kromě toho, ještě před válkou a v době protektorátu existovaly spolky Kuratorium pro vydržování ruských škol a také Rodičovský komitét. Po válce Kuratorium a rodiče zaslali na ministerstvo školství a do dalších institucí memorandum, aby ruské gymnázium bylo zanecháno a že Kuratorium změní školu podle vzoru sovětského školství.⁵¹ Zřejmě to byl jediný způsob, jak zachovat ruské školství, nicméně staré emigrantské učitele zanedlouho nahradili učitelé ze SSSR.

Činnost klubu byla rozdělena na sekce: ženskou, mládežnickou, technickou a sekci pedagogického byra. Členové klubu podle stávající ideologie vytřídili třicetitisícový knihovní fond z Dejvic a z ulice Myslíkova.⁵² Členové nebo tzv. čle-

49 Předpokládáme, že za první republiky po vzoru „*lidového domu*“ fungoval klub „*Ruskij očag*“, který vedla hraběnka Sofja Panina. (Pozn. autorky).

50 Český divadelní a literární kritik Sergej Machonin, vychovávaný matkou v českém duchu, vzpomínal, jak ho rodiče poslali s bratrem Vladimírem na pár let do Ruského gymnázia v Moravské Třebové, snad z praktického důvodu – aby se doučily jazyk, anebo v otci, který pocházel z Ruska, „*se hnulo velké Rusko a chtěl je vrátit svým synům*“. Machonin gymnázium metaforicky nazýval „*neviditelné město Kitež*“, kde, „*profesoři a vychovatele vtahovali žáky do svých osobností tak samozřejmě, jak jsem to potom ve škole už nikdy nepoznal*“ a „*snad jsem tím vlastenectvím taky na chvíli nakazil*“. Machonin, Sergej: Příběh se závorkami (Alternativy). Atlantis 1995, s. 62, 66.

51 Kopřivová, A.: Střediska ruského emigrantského života v Praze, s. 84.

52 S největší pravděpodobností se jedná o sborovnu tzv. profesorského domu v Dejvicích a sídlo Sjednocení ruských emigrantských organizací v protektorátu Čechy a Morava v Myslíkově ulici (před tím a potom klub *Ruskij očag*). (Pozn. autorky).

nové-sorěvnovatěli⁵³ zajišťovali činnosti tanečního nebo dramatického kroužku, či pěveckého sboru. Kromě toho se zde pořádaly kurzy ruského jazyka, stenografie a psaní na stroji, šití, malování na látku a porcelán, kroužek kloboučnictví. O ideologické směřování v pražském klubu se starali čeští komunisté, kteří před válkou žili v SSSR a uměli dobře rusky: vedli kurz o historii VKS(b). Chod ženské sekce zajišťovala Tamara Nikolajevna Preobraženskaja, která se s manželem Čechem přestěhovala do Prahy z Belgie. T. N. Preobraženskaja měla vazby na belgický Svaz sovětských občanek.⁵⁴ Vyplývá to z informací publikovaných v časopisech sovětských občanů v Československu o spolupráci ženských sekcí obou spolků. Vedoucím sekce mládeže byl Nikolaj Vergun, pravděpodobně příbuzný ideologa NTS Dmitrije Verguna. Taneční kroužek vedla Jelena Karlovna Bekeffi (Konstantinova), absolventka Mariinské divadelní školy. Mezi umělci, kteří v Klubu účinkovali, se setkáváme se jmény operního pěvce A. V. Levického a pěvkyně A. N. Novikové-Ryžkové, violoncellisty I. N. Večtomova, začínajícího skladatele Vadima Petrova a dalších. Gleb Popov⁵⁵ zorganizoval soubor sovětského tance, rekrutoval tanečnický a učil je dle sovětských časopisů. Dmitrij Rafalský, syn Vladimira Rafalského, který zemřel při zatýkání SMERŠem v květnu 1945, se aktivně podílel na činnosti dramatického kroužku, v jejímž čele stál emigrant N. Petrunkin, který se přestěhoval z Francie. Staré emigranty v Klubu zastupoval například Michail Michajlovič Zajcev, bývalý zaměstnanec Ruského zahraničního historického archivu (RZIA), který se podílel na ověřování a předávání dokumentů archivu RZIA Akademii věd SSSR v roce 1945, nebo jeho kolega Alexandr Filaretovič Izjumov. Ten byl jedním z emigrantů, kteří si ponechali sovětské občanství, za což byli za protektorátu zatčeni gestapem. Alexandr Izjumov zázrakem přežil v kon-

53 „Členové-sorěvnovatěli“ tj. kandidáti na členství v Klubu, neměli sovětské občanství, ale mohli se podílet na činnosti Klubu, pokud platili členské příspěvky. V roce 1949 takových bylo 139. Pro všechny sovětské občany bylo placení členských příspěvků, i když se nepodíleli na práci Klubu, povinné. Existovala tabulka, podle které by měl člen Klubu odvádět příspěvky na základě svého platu. Např. z nejnižší měsíční mzdy 1 200 korun se odváděl příspěvek 10 korun, z nejvyšší 10 000 korun to bylo 100 korun. Mezi kandidáty na členství patřili např. děd a vnuk Petrovi – Vasilij a Vadim. Vasilij Alexandrovič Petrov vykonával funkci výkonného redaktora časopisu, Vadim Petrov účinkoval na koncertech Klubu jako klavírní interpret.

54 Během druhé světové války bylo do Belgie zavléčeno asi pět tisíc sovětských občanek. Většina z nich se po válce provdala za Belgičany a zůstala v zemi. Ve Svazu se sovětské občanky spojily s jinými ruskými emigrantkami. Belgická monarchie do aktivit Svazu nijak nezasahovala, Belgie se tak stala jedinou kapitalistickou zemí, kde Svaz sovětských občanů (občanek) působí od konce války až do současnosti. Historie Svazu sovětských občanů v Belgii dosud nebyla vědecky prozkoumána. Zdroj: Sojuz sovětských graždan v Belgii [online]. 24. 5. 2011 Dostupné z: https://bfro.be/ru/organisation.html?cmp_id=70&news_id=600&vID=10 [cit. 20. 2. 2022].

55 Podle pamětníka E. K., odjel v roce 1955 do SSSR také ženatý s Českou Gleb Popov, ale brzy se vrátili do Československa. Ústní sdělení E. K. autorce příspěvku dne 15. 3. 2024 v Praze.

centračním táboře a po válce pracoval v archivu Ministerstva vnitra Československé socialistické republiky.

Upřesněme, že ruská emigrace poválečného období se skládala již ze tří generací: tzv. otců, dětí a vnuků. Pod pojmem „*děti*“ rozumíme dorostence narozené ve své domovské zemi a přivedené do jiné kultury první generací rodičů-emigrantů.⁵⁶ Po válce byli „*otcové*“ z větší části nahrazeni „*děťmi*“, které převzaly vůdčí roli v emigrantském prostředí, což je důležité vědět ve vztahu k následné interpretaci jejich orientačních záměrů. Vzhledem k tomu, že část ruské emigrace v exilu žila s myšlenkou návratu do vlasti bez bolševismu, vychovávali své děti v enklávách ruské kultury a nesnažila se asimilovat, je pravděpodobné, že primární socializace se upevnila a ruská identita převládla. U dospělých emigrantů, pokud tomu nevěnují zvláštní pozornost, nemusí být proces resocializace ukončen ani po 25 letech pobytu v zemi. Ruští emigranti, emocionálně spjatí se svou kulturou, podle našeho mínění měli v poválečném Československu jedinou institucionální příležitost pokračovat v kolektivním potvrzování své „*ruskosti*“, a to pouze v „*sovětském*“ rámci, prostřednictvím účasti v činnosti Klubu sovětských občanů. Vezmeme-li v úvahu tradiční způsob organizování ruských emigrantů do různých spolků v meziválečném Československu, lze tvrdit, že systém se zčásti reprodukoval. „*Pouze v klubu jsme mohli být sami sebou*“,⁵⁷ vzpomíná na poválečná léta v Československu ruská socioložka Zinaida Sikevič, která se v roce 1956 s rodiči reemigrovala do Leningradu.⁵⁸

Od individualismu ke kolektivismu

Změnou celého sociálního systému ČSR byly vytvořeny podmínky pro to, aby se ruská emigrace začala měnit. Podle Luhmanna v takových procesech dochází k redukci komplexity, přičemž „*pojmem komplexita postihuje Luhmann to, co jiní teoretikové vyjadřují pojmy modernita i modernizace*“,⁵⁹ Modernizace se projevila v transformaci dříve politicky heterogenního „*ruského emigranta*“ v politicky homogenního „*sovětského člověka*“.⁶⁰ Jak bylo uvedeno výše, vnitřní systém již

56 Pro analogickou generaci ve Spojených státech ve 40. letech 20. století byl vymyšlen pojem „*1.5 generation*.“

57 Sikevič, Zinaida: *Moja Praga ili istoriji mojega detstva*. Nakladatelství Olga Krylová, Praha 2010, s. 50–76. [In Russ.].

58 Toto datum vychází z autorčiných vzpomínek. Sikevič, Z.: *Moja Praga*, s. 146.

59 Šubrt, Jiří: Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence. In: Šubrt, Jiří a kol. *Soudobá sociologie I. Teoretické koncepce a jejich autoři*. Karolinum, e-kniha, 2014, s. 82.

60 Neumíme zachytit, co přesně si pod pojmem „*sovětský člověk*“ představovali emigranti, ale v časopise Komitétu se vyskytují například následující definice: „*přednost veřejného zájmu před soukromým*“, „*práce není prostředek obživy, je to čestná povinnost*“, „*SSSR je kolektiv rovných (...), neboť pouze kolektiv rovných znásobuje sílu každého desetinásobně*“. Cesta k „*sovětskému*

disponoval prvky loajality k sovětské velmoci. Ruská emigrace jako autopoetický systém „reprodukoval prvky, z nichž sestává, pomocí prvků, z nichž se skládá“.⁶¹ Jenže to, co k reprodukci vybráno nebylo (v našem případě jde o kamuflované složky protisovětského charakteru), mohlo přitom „zůstat eventuálně i zachováno pro nějaké jiné budoucí selekce“.⁶²

Abychom pochopili probíhající proces námi zachycené transformace, pokusíme se pomocí metody strukturní analýzy archivních čísel časopisu Komitétu⁶³ a písemných a ústních vzpomínek pamětníků, určit strukturu Komitétu a Klubu sovětských občanů a jejich fungování. Komitét se měl stát spojkou mezi sovětským konzulátem, který prováděl úřední procedury pro své státní příslušníky a sovětskými občany. Komitét měl taktéž organizovat své členy pro prosovětské společensko-politické a kulturní aktivity a informovat na stránkách svého časopisu o úspěších socialistické výstavby a pozitivních vyhlídkách na život v kolektivismu. Obsah klubového časopisu sovětských občanů v Československu se od podobných dobových sovětských, ale i československých časopisů lišil pouze absencí ateistické propagandy, možná proto, že mnozí emigranti byli tradičně věřící. Nechyběly zdravotní rady Stalínovi s jeho portréty a citáty a články odsuzující kapitalismus a imperialismus.

Cílem Klubu bylo prostřednictvím propagandy a kolektivní činnosti vštípit bývalým individualistům dovednosti kolektivní pracovní činnosti, vlastenectví ve vztahu k SSSR a jeho ideálům, což mělo přispět k vnitřní proměně člověka a jeho dobrovolné reemigraci. Klub se skládal převážně z rodin, takže se pracovalo nikoli s jednotlivci, ale s rodinou jako malou sociální skupinou. V rámci klubových aktivit se kombinovaly emigrantské a sovětské kulturní modely, prvky předrevoluční ruské kultury a socialistická ideologie, slavily se ruské i sovětské svátky. Na druhou stranu připomínáme, že již ve 30. letech 20. století se SSSR v mnoha ohledech vrátil k tradiční ruské kultuře, kterou zpočátku odmítal a pojímal jako začátek své existence říjen 1917. Nicméně již za války musel vrátit svému obyvatelstvu církev a Boha.⁶⁴ I když během a po válce víra byla státem tolerovaná, ve svých jiných totalitních praktikách nepolevil, o čemž nasvědčují politické procesy z 50. let.

člověku“ vedla přes osvobození „od zbytků buržoazní ideologie a rozvíjení socialistického myšlení v duchu dialektického materialismu“. „Izvestija sovetskich graždan“ č. 1–7, 1949.

61 Šubrt, J.: Niklas Luhmann, s. 85.

62 Tamtéž, s. 89.

63 Přesné období vydávání časopisů není známo, k dispozici máme následující výtisky: „Izvestija sovetskich graždan“, č. 1–7 / 1949 a „V novuju žizn': dvuchnedel'nyj žurnal – organ Komiteta sovetskich graždan v ČSR“ č. 1–8, 1949; č. 1–12, 1950; č. 1–5, 1951; č. 1, 1952.

64 Zelenova, O. V.: Russkaja pravoslavnaja cerkov v gody Velikoj otečestvennoj vojny. Outlines of global transformations: politics, economics, law (Kontury global'nyh transformacij: politika, ekonomika, pravo), č. 8 (3), 2015, s. 52–63. [In Russ.].

V činnosti Klubu lze i přes jejich vzájemné prolínání rozlišit ideologickou a kulturní rovinu. Například program Klubu z února roku 1949 se skládal z následujících akcí: Setkání na památku A. S. Gribojedova (120 let od úmrtí), Velký tradiční ples v Lucerně, Setkání na památku I. A. Krylova (180. narozeniny) a Den Rudé armády. Měsíc před tím si členové klubu připomněli skladatele A. S. Dragomyžského, divadelního reformátora K. S. Stanislavského a také V. I. Lenina (25 let ode dne úmrtí) a uspořádali „*Večer sovětské písně a romance*“. Jako ryze „svůj svátek“ sovětské občane každoročně oslavovali Den Vyhlášky o obnově sovětského občanství v Československu. Stalinova a Leninova jubilea probíhala velkolepě za účasti sovětských diplomatů. V Klubu přednášeli sovětské spisovatele, kteří přijížděli do Prahy, a to hlavně o patriotismu; mládež dostávala za práci na brigádách vstupenky na koncerty Alexandrovců; členové Klubu navštěvovali představení hostujících sovětských divadel. Časopis Komitétu informoval, že každou neděli v 15:00 sovětská rozhlasová stanice Volga na středních vlnách vysílá půlhodinový pořad pro sovětské občane v zahraničí a pro tzv. vysídlené osoby (displaced persons). Další půlhodina byla vysílána v ukrajinštině. K propagační činnosti Klubu taktéž patřilo promítání povznášející sovětské filmové produkce jako „*Kubáňští kozáci*“ nebo politické drama „*Veliký občan*“ o Sergeje Kirovovi.⁶⁵ K agitaci pro reemigraci přispívaly dopisy již přesídlených osob na stránkách časopisu, které popisovaly sovětský blahobyt a chválily všestrannou pomoc sovětských úřadů.⁶⁶

Aktivní členkou Klubu v Praze byla Emilija Kirillovna Čegrinceva, jedna z nejtalentovanějších básnířek předválečného emigrantského spolku „*Poustevná básníků*“ (rus. „*Скит поэтов*“). V časopise Komitétu sovětských občanů publikovala články o společenském životě členů Klubu a básně. Jedna z nich končí slovy:

„Nereptej, že vyrostl jsi bez vlasti –
Neplýtvej nadbytečnými slovy.
Když tvoje rodná země tě zavolá,
Nauč se jednoduché – jsem připraven! –
Zvedni naplněnou číši,
Zamávej rukávem jako křídlem,
Vlasti, jako je ta naše –
Nikdy nebylo a nikdy nebude“.⁶⁷

65 Sergej Kirov (rodným jménem Kostrikov (1886–1934) byl revolucionářem a poté sovětským politickým činitelem. Stal se obětí politické vraždy. Jeho smrt spustila v SSSR vlnu represí.

66 Dopisy samozřejmě neodrážely celou realitu života v SSSR, který byl po válce mnohem těžší než v ČSR. Faktem ovšem je, že v období mezi lety 1944 a 1948 bylo v SSSR přijato 67 usnesení zajišťujících práva repatriantů, viz Zemskov, V. N.: K voprosu o repatriacii, s. 38. Pro stěhování byla reemigrantům vydávána peněžní podpora a taktéž měli možnost vzít si s sebou svůj majetek, včetně nábytku.

67 Doslovný překlad autorky příspěvku.

Tento text názorně ilustruje zcela nejdůležitější požadavky sovětské vlasti ke svým občanům, a to jsou bezpodmínečná mlčenlivá oddanost a sebeobětování. Ideologická nesmiřitelnost mezi socialistickým a kapitalistickým systémem se odrážela i v člancích emigrantů, zpětně reflektujících svoji minulost v meziválečném Československu, a to v rétorice charakteristické pro tehdejší dobu: „<...> vařili jsme se zaživa v kotli ultrakapitalistického způsobu života. Žili jsme v atmosféře konkurence ve všem a všude, s jediným cílem vzít si pro sebe co nejvíce ‚kousků‘ (výraz Saltykova-Ščedrina), bez přemýšlení, aniž bychom věnovali pozornost těm, jimž tyto ‚kousky‘ byly odejmuty. Všichni, snad až na nepatrné výjimky, měli strach o život, z možnosti zůstat bez kousku chleba, z ponížení někým silnějším, z materiální závislosti... Privilegia, patronát, třídní, stavovské, náboženské a národnostní rozdělení, politická orientace – to vše bylo spleteno do děsivého uzlu při myšlence a starosti o skývu chleba, a nad vším tím chaosem nespravedlností a násilí vládlo nejzuřivěji nestydaté a nelidské vykořisťování člověka pro osobní účely, úspěch v životě a zisk na úkor slabých. ‚Každý sám za sebe‘ a jedenácté přikázání – ‚nezívat!‘“.⁶⁸ Nechyběla ani myšlenka viny před vlastní: „Mnozí z nás poznali pravý kapitalistický život, až když jsme se ocitli v zahraničí a na vlastní kůži pocítili všechny jeho slasti: nezaměstnanost, hlad a zimu, opovržení, vykořisťování atd. Mnozí z nás pracovali jako zemědělní dělníci u rolníků, na stavbě, nakladači na pramicích a dřevorubci v lese. V cizině, daleko od vlasti, ponechání napospas osudu, jsme našli své nepřátele. Cítili jsme všechnu hrůzu svého života a všechnu vinu před vlastní a nebylo dne, kdy bychom ji neprosili o odpuštění.“⁶⁹

Kromě hledání vnějšího nepřítele, který by mohl za neúspěchy emigrantů, docházelo také ke vnitřní konfrontaci, typické pro ruskou emigrantskou společnost. Na stránkách časopisu se dočteme o „netaktním přístupu vedení ke členům“, „nepochopení kritiky“, „neochotě aktivně se podílet na činnosti klubu“, „neplacení členských příspěvků“ a dokonce o tzv. reakčních silách v Klubu. Příčiny neshod lze nalézt v různých motivacích pro získání sovětského občanství. Rozdíl vystihuje syn historika Borise Jevreinova Alexej, který také získal sovětský pas⁷⁰: „Nevím, kolik bývalých emigrantů přijalo sovětské občanství. Myslím, že po celém Československu jich bylo několik tisíc. Důvody, proč emigranti žádali o sovětské občanství, byly různé. Někteří proto, že oplývali vlasteneckými pocity, snili o tom, že se přestěhují do Sovětského svazu a upřímně se na to připravovali (příklad: naši přátelé, rodina Kistů), jiní proto, že chtěli získat přízeň sovětských úřadů, jiní, měli na Čechy

68 Článek člena redakční rady časopisu A. Mjagkova „Mysli vsloch“ (česky: „Přemýšlení nahlas“) byl zveřejněn v rámci diskuse v časopise „Izvěstija sovětských graždan,“ č. 2, 1949.

69 Tomaševskij A. E. v reakci na článek A. Mjagkova, č. 4, 1949 téhož časopisu.

70 Ve skutečnosti se nejednalo o zahraniční pas v obvyklém slova smyslu, ale o doklad o sovětském povolení k pobytu. Sovětský pas získávali občané již na území SSSR. (Pozn. autorky).

vroubek‘ pro nějaké skutečné nebo imaginární křivdy a útlak, neúspěchy v zaměstnání nebo proto, že po celá ta léta ‚nesplynuli‘ s místním obyvatelstvem, neměli pocity vděčnosti vůči zemi, která je chránila, ve které měli možnost získat vzdělání. Někteří dokonce změnili své předválečné československé občanství na sovětské. Byla také řada těch, kteří se chtěli schovat za sovětské občanství před obviněními Čechů ze sympatií k německým okupantům, a dokonce ze spolupráce s nimi.⁷¹

Po odchodu části aktivistů do SSSR Klub na začátku 60. let zanikl. Pokud se podíváme z jedné strany, že byl Klub založen pouze za účelem motivace emigrantů k dobrovolnému návratu a svůj úkol splnil, pak jeho zánik vypadá přirozeně. Na druhou stranu, je možné, že se mohlo stát, že projekt postupně navzdory dříve vedené propagandě, ztratil svůj význam. Třeba tím, že nenaplnil očekávání jedinců, kteří neodešli, ale zůstali v Československu. Nedokázal jim nabídnout nové, smysluplné téma. Je známo, že činnost klubu v Bratislavě byla v roce 1960 na pokyn sovětského konzulátu zastavena. A pokud se sověšští občané chtěli scházet, museli tak činit v prostorách konzulátu, kam mnozí odmítali chodit.⁷² S největší pravděpodobností se totéž dělo i v Praze.

Navrátilci

První skupina sovětských občanů se dobrovolně vrátila do SSSR v srpnu 1948. Odjezd další skupiny měl podle sdělení v časopisu „Izvestija“ nastat v červnu až červenci 1949. Vstup do SSSR se prováděl zjednodušeným způsobem podle seznamů sestavených diplomatickými institucemi. Reemigranti se mohli usadit tam, kde určil Komitét, nebo využít pozvání příbuzných, kteří by garantovali jejich finanční zabezpečení. Kvůli přelidnění nebylo možné se usadit v Leningradu, Moskvě, Kyjevě, Sevastopolu a Oděse.

Podle našeho názoru přispěla k rozhodnutí o návratu kromě výše zmíněné propagandy, ještě jedna velmi důležitá událost. Zní to paradoxně, ale byla to smrt muže, pod jehož velením SSSR vyhrál válku a který byl oslavován v časopisu sovětských občanů. Stalinova smrt v roce 1953 zvýšila naděje emigrantů na společenské změny v jejich vlasti. Kromě toho, na počátku 50. let 20. století zahájil Nikita Chruščev v SSSR rozsáhlý projekt obdělávání neobdělávané půdy nazvaný Celina, který byl součástí programu na zvýšení produkce potravin. Většina této půdy se nacházela na teritoriu Kazašské socialistické republiky. Komunistická

71 Jevreinov, Alexej: Meždu dvumja emigracijami. Louvain-la-Neuve, 2009, s. 100. Jak po letech uvedl, jeho osobním důvodem k získání sovětského občanství byla možnost uzavřít oficiální sňatek se sovětskou občankou. Do roku 1954 sňatky byly registrovány pouze mezi sovětskými občany. [In Russ.].

72 Čumakov, Aleksandr Viktorovič (ed.): Rossijaně v Slovakkii. rossijskije sootečestvenniki v Slovakkii. Isstorija i sovremennost'. Bratislava 2008, s. 38.

strana vyzvala sovětský lid k rozorání 13 milionů hektarů panenské půdy, přičemž tuto výzvu směřovala i do zahraničí, do Klubu sovětských občanů v Československu. Mezi těmi, kteří v návaznosti na toto Chruščovovo pozvání odešli v roce 1955 do SSSR, patřili například rodina Rozovových, rodina Tillyových, mladý pár V. Preobraženskij – N. Savickaja⁷³ a rodina se třemi dětmi Jevgenije Jevgenijeviče Čirikova,⁷⁴ syna spisovatele-emigranta Jevgenije Nikolajeviče Čirikova.⁷⁵ Vnuk spisovatele, také Jevgenij, později vzpomínal na dětství v Československu: „*Moji rodiče byli od samého počátku odhodláni zachovat ruskou výchovu, kulturu. Chodili jsme do (pravoslavného) kostela, četli ruské knihy a vyrůstali v domnění, že se do Ruska vrátíme. Přátelil jsem se jen s Rusy, i když jsem studoval na českých školách, a proto se ke mně moji vrstevníci-Češi nechovali příliš dobře. Necítil jsem se jako doma, byl jsem vychován tak, že mým domovem je Rusko.*“⁷⁶ Socioložka Zinaida Sikevič jako by doplnila Čirikova v jeho pamětech: „*Chápu, jak divně a pravděpodobně i směšně to zní jako ‚domov‘. Vždyť více než třináct let mého života byla domovem Praha.*“⁷⁷ Oba se nezávisle na sobě shodují v tom, že si jejich rodiče nikdy nestěžovali a nelitovali své volby vrátit se do SSSR, alespoň před dětmi. Sikevič nachází jeden společný jmenovatel mezi reemigranty: „<...> v těchto rodinách vyrůs-

73 Anatolij Rozov, Sergej Tilly, kteří se s rodiči vrátili do SSSR, a Natalja Savickaja se v 90. letech přestěhovali zpět do České republiky a popsali své vzpomínky: viz 1. Rozov, Anatolij Fjodorovič: *Ruskoje rvanoe vremja: dokumental'nyj roman*. Praga: Russkaja tradicija, 2010, s. 142–145. 2. Sergej Georgijevič, Tilly: *Dolгий put' domoj* [online] 6. 6. 2009. Dostupné na <https://ruski.radio.cz/sergej-georgievich-tilli-dolгий-put-domoy-8584042> [cit. 30. 4. 2023]. V tomto rozhovoru popisuje Sergej Tilly přestěhování své rodiny do SSSR jako vynucené, protože jeho dědeček N. N. Tilly byl náčelníkem pražského ústředí KONR. 3. Tolstoj, Ivan. Natalija Savickaja. „*Kraj moj, raj moj češskij*“. *The New Review*, vol. 251, New York, 2008, s. 293–305. Pamětnice vypráví o třech transportech – v roce 1947 (výměna s volyňskými Čechy), v roce 1948 („*skoro všichni byli poslání do lágrů*“ – bez dalších podrobností) a v roce 1955 do Celinj.

74 Jevgenij (též Evžen) Čirikov, narozený v roce 1899, opustil Sovětské Rusko v roce 1922 jako občan Sovětského svazu. Později však ztratil své sovětské občanství. V roce 1932 přicestoval z Francie do Československa za svým otcem. Zde nakonec získal československé občanství. Avšak v roce 1947 opět získal sovětské občanství, což znamenalo ztrátu československého občanství. Měl československé povolení k trvalému pobytu. Pracoval jako inženýr nejprve v Československém rozhlasu a později na Ministerstvu spojů; NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, 1941–1950, sign. C 1232/5, kart. 1353. Jevgenij Čirikov byl invalidou, který přišel o nohu během ruské občanské války. V Praze se oženil s Marií Popovovou, dcerou jednoho z nejúspěšnějších ruských emigrantů, inženýra a vynálezce Vladimira Popova. Otec nesouhlasil s volbou dcery a několik let spolu nekomunikovali. (Pozn. autorky).

75 Druhá polovina rozsáhlé rodiny spisovatele (manželka Valentina, dcera Novella, syn Georgij), který zemřel v roce 1932 a byl pochován na pravoslavném úseku Olšanských hřbitovů, utekla po válce do západní Evropy, a nakonec se usadila ve Spojených státech. (Pozn. autorky).

76 Dobuševa, Marina a Khlebina, Anna: Jevgenji Čirikov: *Chranitel semejnych čennostej*. *Ruskoje slovo*, č. 9, 2008, s. 14–17. [In Russ.].

77 Sikevič, Z.: *Moja Praga*, s. 145.

taly děti. Mého věku, mladší nebo starší, ale děti vychovávané Rusy, kteří od dětství věděli, že jejich vlastní je Rusko, ne Česko“ a vystihuje podstatu průběhu navrácení do vlasti emigrantů, které „nikdo násilím do SSSR nehnal, kteří si ne tak docela, ale přibližně představovali, co je čeká, jenže se rozhodli odjet vlastně do neznáma, hlavní pro ně bylo, že jedou domů, ke ‘svým’“.⁷⁸ Rodina Sikevičových se usadila v Leningradu, kde měla příbuzné, rodina Čirikovových a další z transportu, který odjel z pražského žižkovského nádraží v srpnu roku 1955, se na krátkou dobu usadila v kolchozu Pjatiletka třicet kilometrů od Taškentu. Důvod umístění skupiny reemigrantů právě na tomto místě nám není znám. Po krátkém pobytu v kolchoze Pjatiletka se reemigranti rozptýlili. Většinou se usadili v asijských sovětských republikách. Rodina Tilly byla přidělena do Urta-Saraje. Po roce pobytu G. Tilly s rodinou odcestoval na Ural, pak se usadil v Minsku.⁷⁹

Návrat do SSSR provázely i tragické případy. V roce 1956, poté, co rodina Čeliščevových podala žádost o návrat, spáchala matka rodiny Taťána (rozená Cholomanova) sebevraždu. Příčina zůstává nejasná. Její manžel Nikolaj a sedmiletá dcera přesto odjeli do SSSR.⁸⁰

O celkové počtu sovětských občanů v Československu v poválečných letech nejsou žádné oficiální statistiky, avšak časopis Komitétu uváděl, že pouze v Praze je 700 až 800 dospělých sovětských občanů, 860 sovětských občanek v celé zemi a 119 dětí.⁸¹ Na základě těchto údajů lze udělat skromný předpoklad, že již v roce 1949 bylo v Československu přibližně 2000 sovětských občanů a možná i více.⁸² Bohužel pro toto období také neexistují statistická data pro zjištění podílu sovětských občanů – bývalých emigrantů na celkové počtu obyvatel ruské národnosti. Zkusme si toto množství spočítat na základě údajů, které máme k dispozici. V roce 1939 tvořil počet Rusů přibližně 8 000.⁸³ Další zdroj uvádí, že v roce 1941 žilo v Protektorátu 5 000 Rusů.⁸⁴ Nesmíme však zapomínat, že k nim je třeba připočítat i nevelký počet Rusů, kteří žili na Slovensku, a zůstali tam i po skončení války a znovusjednocení s Českem, nebo Rusů Podkarpatské Rusi. Na Slovensku

78 Sikevič, Z.: *Moja Praga*, s. 147–148.

79 Добушева, Марина. Сергей Георгиевич Тилли (7. 8. 1939, Злин – 5. 7. 2009, Минск). Русское слово, 9/2009, с. 16–19.

80 Jevreinov, A.: *Meždu dvumja emigracijami*, s. 85.

81 *Izvestija sovetskich graždan*, č. 1, 2, 1949.

82 *Počet sovětských občanů v Československu – „na 2000“* – je uveden v *Rudém právu*, č. 258, 1948, s. 5.

83 Tejchmanová, Světlana: *Rusko v Československu (Bílá emigrace v ČSR v letech 1917–1939)*. Jinočany: Nakladatelství a vydavatelství H&H, 1993, s. 7.

84 *Cirkuljarnoje pis'mo Professional'nogo Sojuza russkich inženerov i technikov v Protektorate Čechija i Moravija* [rukopis]. Praga: Professional'nyj sojuz russkich inženerov i technikov v Protektorate Čechija i Moravija, № 16 od 10. 12. 1941.

žilo v meziválečném období asi 1 500–2 000 ruských emigrantů.⁸⁵ Nevíme přesně, kolik ruských emigrantů uprchlo z Československa na konci války, bezprostředně po ní a v prvních několika poválečných letech, ale zpráva československé Státní bezpečnosti z roku 1954 uvádí, že těch, kteří emigrovali nelegálně, ale i legálně, bylo „více než tisíc“.⁸⁶ Odečteme-li počet deportovaných do SSSR, mohl počet Rusů v Československu v prvních poválečných letech činit něco přes 5 000, z nichž většina tradičně žila v Praze. V tuto chvíli se však jedná pouze o hrubý odhad. Z toho lze také zhruba usuzovat, že pokud bylo sovětských občanů asi 2 000, pak počet československých občanů ruského původu, kteří se před válkou naturalizovali, se v té době pohyboval kolem 3 000.

Po válce sčítání lidu bylo provedeno v roce 1950 a zahrnovalo Rusy a Ukrajince dohromady.⁸⁷ V ruských ani českých archivech se nám zatím nepodařilo dohledat údaje o počtu reemigrantů v letech 1947–1955. Připomínáme, že SSSR ve své politice navrácení nerozlišoval mezi repatrianty a reemigranty. Spolehne-li na závěry Zemskova o navrácení většiny repatriantů do konce roku 1946, uvidíme, že od poloviny roku 1947 do roku 1952 odešlo z Československa do SSSR celkem 1 758 osob.⁸⁸ Z. Sikevič naznačuje, že Rusové v Praze byli rozděleni do dvou nerovných skupin – ty, kteří odjížděli domů (což tvořila většina), a ty, kteří zůstávali. Ti první měli dojem, že ti druzí dávali přednost blahobytu před vlastenectvím.⁸⁹ Zinaidě Sikevič bylo v té době čtrnáct let a mohla převyprávět pouze to, co slyšela od rodičů a dospělých. Na druhou stranu potomkyně emigrantů a dlouholetá farnice olšanského či dejvického chrámu E. M., v ústním rozhovoru s námi tvrdi-

85 Harbulová, Lubica: Ruská emigrácia a Slovensko: (pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919–1939). Vyd. 1. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2001. 235 s. Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis. 52/134, Monographia; 33, s. 57.

86 ABS, f. H-133-13. Mezi nimi byli uvedeni funkcionáři následujících ruských organizací založených v době první republiky: Zemgor, ROVS a jeho součást Galipolijské sdružení, NTS, Vítěz (na Slovenku – Bílý rozvědčík), Bratrstvo ruské pravdy, Křesťanskaja Rossija, Běloruská rada, Běloruský komitét, ROA a řada kozáckých spolků: Obščestvo kubánských kozáků, Svaz kozáků z Donu a Těreku, Všekozácký zemědělský svaz, Všekozácký spolek studujících na vysokých školách v ČSR, Všekozácký svaz, Všekozácký spolek atamana Kaledina.

87 Srb, Vladimír: Změny v národnosti obyvatelstva ČSSR v letech 1950–1980. Český lid, Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, č. 70 (2), 1983, s. 66–76. Jejich celkový počet v Československu činil 67 615. Statistické rozdělení obyvatelů ruské a ukrajinské národnosti bylo prvně provedeno až v roce 1970. Statistika uvádí 48 754 obyvatel ukrajinské národnosti, z čehož 38 960 se zdržovalo v SSR, a 9 897 obyvatel ruské národnosti, z čehož 6 619 se zdržovalo na území ČSR a 3 278 na Slovensku. Celkový úbytek ruského a ukrajinského obyvatelstva v letech 1950 až 1960 činil 12 631 osob, od roku 1950 až do roku 1980 ubylo 13 033 osob. Dodejme, že existuje velká pravděpodobnost toho, že Rusíni byli na Slovensku zaznamenáváni jako Ukrajinci.

88 Zemskov, V. N.: „Returnees“ and „Defectors“, s. 110.

89 Sikevič, Z.: Moja Praga, s. 146.

la, že do SSSR v tu dobu vycestoval jen zlomek bývalých emigrantů, většinou šlo o marginály nebo, jak říkala, „*my ostatní jsme si mysleli, že se zbláznili*“.⁹⁰ V obou případech se jedná o subjektivní vnímání.

Závěr

Poválečná situace v Československu s příchodem Rudé armády a následným budováním socialistického společenského modelu nastolila otázku volby životní strategie ruských emigrantů. Někteří z nich stihli uprchnout na Západ. Většina emigrantů však zůstala v Československu. Několik stovek emigrantů bylo zatčeno, někteří byli propuštěni, ale většina z tohoto počtu byla deportována do pracovních táborů v SSSR. Ostatní se začali přizpůsobovat novým podmínkám, které pro ně nebyly příznivé. Vítězný Sovětský svaz potřeboval vytvořit skupinu loajálních Rusů v zahraničí z řad bývalých ruských emigrantů. K tomu posloužila masová pasportizace. Mnoho emigrantů, kteří neměli československé občanství, přijalo sovětské občanství z vlasteneckých nebo osobních důvodů, například z důvodu sebezáchovy. Pod vedením sovětského konzulátu v Praze pak vznikli Komitét a Klub sovětských občanů. Pobočky Klubu byly založeny po celé zemi. Činnost Klubu mimo jiné měla vést k dobrovolnému rozhodnutí reemigrovat do SSSR. Konzulát tomu všemožnou propagandou napomáhal. S jistou nadsázkou a s odkazem na grimasu dějin lze říci, že cíl, který si v roce 1921 vytyčila československá vláda v rámci ruské pomocné akce, totiž zachování ruské identity emigrantů a jejich následný návrat do Ruska, jakož i orientace samotných emigrantů na návrat do vlasti, byl realizován, ale v podobě návratu sovětských občanů do sovětské vlasti. Pro reemigraci se rozhodli ti bývalí emigranti, kteří v sobě nesli ducha vlastenectví a pro které bylo jedním z motivů zachování ruské identity jejich dětí. Na základě svých dlouholetých emigrantských zkušeností pochopili, že to je možné pouze v domovině. Nemůžeme však vyloučit jiné, nám dosud neznámé důvody. S ohledem na výše uvedené lze konstatovat, že minimálně 10–15 let po válce se Rusové v Československu aktivně organizovali, účastnili se veřejného života a zastupovali „*ruskou složku*“ ve většinové společnosti, byť v sovětském rámci.

90 Ústní sdělení E. M. autorce příspěvku dne 30. 3. 2024 v Praze.

Transformation of the „Russian emigrant“ into the role of the „Soviet man“ in post-war Czechoslovakia

Contemporary Czech public discourse reinforces the thesis that Russian emigration as a social structure ceased with the arrival of the Red Army in Czechoslovakia in 1945 and the associated deportation of Russian emigrants to the USSR. Without contradicting the documentary facts of the arrest and deportation of several hundred Russian emigrants, but after studying documents not previously introduced into circulation of academic knowledge, we can assert that Russian emigration in Czechoslovakia in the first post-war decade did not disappear. Still, after the protectorate period it self-reproduced in the Soviet framework, namely in the form of the Club of Soviet Citizens in Prague, Brno and some other cities in the Slovak part of the country. On a wave of admiration for the Soviet victory in World War II, but also for other, often practical reasons, Russian emigrants who remained in Czechoslovakia accepted Soviet citizenship en masse. Within the community, there was a group of people aiming to leave for the USSR, especially since the Soviet Union, represented by the Consulate of the USSR in Czechoslovakia, carried out such agitation and consisted of conversations with Soviet writers and scientists, tours of Soviet artists and theatres, regular screenings of films glorifying the Soviet system. However, we are not inclined to believe that people decided to re-emigrate only because of propaganda. After living in a foreign country for a quarter of a century, many people could not accept the loss of their „lost paradise“ and the constant need to redefine themselves in a different socio-cultural environment. The process of departure was gradual. The first echelon, together with displaced persons, who were often forcibly returned to the USSR, was the last secretary of Leo Tolstoy, Valentin Bulgakov, who was in exile as a citizen of the USSR. The best known to us was the train that went with the re-emigrants from Prague to Uzbekistan in 1955. Unfortunately, it is impossible to determine how many emigrants returned to their homeland in the first post-war years, as there were no separate statistics on emigrants. The activities of the Club of Soviet Citizens ceased in the early 1960s.